

La codificació del furlà

Giorgio Cadorini

Universitat de Silèsia, Opava

<giorgio@cadorini.org>

Resum

El procés de codificació del furlà es pot dividir en tres períodes diferents. El primer es correspon a l'ús no sistemàtic de la llengua «alta». El segon comença amb la fi de la segona guerra mundial, el qual es caracteritza per una cristallització de la vida cultural furlana provocada per la cortina de ferro que toca el Friül. El tercer període és el de l'oficialització progressiva del furlà, que fa de la codificació una tasca de l'administració pública local. La primera llei regional per al furlà de 1996 porta al compromís final que conclou el procés de la codificació oficial.

Mots clau: Sociolingüística, història de la codificació, estandardització, furlà, Friül.

Es poden definir tres períodes en la codificació del furlà: un període preparatori, el període de la guerra freda i el període de la legalitat.

El **període preparatori** va des de l'escola notarial de Cividât (it. Cividale del Friuli), al segle XIV (Vicario 1998, 57-61), fins a la publicació dels diccionaris dels Pirona el 1871 i el 1935 (Pirona 1871; Pirona, Carletti & Corgnali 1935).

Els primers anys després de la II Guerra Mundial són un episodi ric en propostes, moltes vegades en contrast entre elles, que pertanyen a la cultura, a la política i també a la llengua. El cas més estimulante és l'activitat de Pasolini.

Tot això es va acabar amb la definició dels nous confins entre Itàlia i Iugoslàvia; el Friül es va trobar a la frontera entre el bloc euroatlàntic i un estat socialista, amb una reixa que dividia en dues parts Gurize (esl. Gorica, it. Gorizia), la segona ciutat de la regió (la reixa, com a darrera porció de la cortina de ferro, serà demolida la nit del 30 abril de 2004).

Així comença el **període de la guerra freda**, que per a la codificació s'acabarà el 1985. El caràcter fonamental d'aquest període és la imposició de la falta d'alternatives: els paladins de la lluita contra el comunisme demanen

una societat oficialment monolítica, amb una sola llengua, una sola religió i una armada fidel. I més encara a la frontera.

El partit confessional que durant aquells anys té el govern del Friül delega el monopoli de les activitats culturals a la Societat Filològica Furlana, que aplica una línia —no necessàriament conscient— de folklorització i homogeneïtzació cultural.

Aquesta línia innòcua i la fidelitat política, d'altra banda, permeten a la Filològica d'organitzar molts cursos d'alfabetització, amb què es difon la seva grafia declaradament italianitzant (Pellis 1921; Pirona, Carletti & Corgnali 1935, xvii-xx) i la codificació-descripció de la koiné de Josef Marchet (Marchetti 1952).

La Filològica va aconseguir col·laborar, fins i tot, amb les escoles, per exemple organitzant concursos de composicions escolars en llengua furlana.

Els resultats d'aquest període van ser la difusió d'una mena de consciència nacional furlana i l'expansió de la koiné.

El 1976 hi ha un terrible terratrèmol. La reconstrucció va suposar, abans de res, la qüestió: Quin és el Friül que cal reconstruir? En l'anàlisi que té lloc consegüentment, emergeix també la nova consciència identitària. El bon èxit de la reconstrucció material, amb la relativa gran injecció financera de l'estat italià, que provoca un fort desenvolupament econòmic, difon un sentiment d'orgull.

El 1985 hi ha el primer pas oficial cap a la codificació per part de l'administració pública, que inicia el **període de la legalitat**: la Província d'Udin (it. Udine) —prèviament consultades les altres províncies furlanes, la Conselleria de Cultura de la Regió del Friül i Venècia Júlia i la Universitat d'Udin— constitueix una comissió per a la normalització de la grafia furlana.

La comissió comença el treball al mes de juny, i al setembre ha individualitzat els punts més problemàtics. Per resoldre aquests punts és nomenat un àrbitre: Xavier Lamuela. La versió final dels treballs és publicada el 1987 (Lamuela 1987).

Els criteris adoptats per la comissió van ser:

1. cal respectar la tradició gràfica furlana;
2. cal tenir en compte que els furlans tenen hàbits gràfics italians;
3. cal que la grafia no provoqui complicacions per a la reproducció massiva dels textos;
4. cal que el sistema gràfic sigui coherent;
5. cal que la llengua comuna tingui caràcter diasistemàtic.

Realment, l'ordre publicat per la comissió és diferent —5, 3, 1, 2, 4 (Lamuela 1987, 11). L'he mutat per evidenciar l'ordre lògic —el cronològic no el conec— de les decisions concloents. La majoria de la comissió interpreta el criteri 1 —la tradició— en el sentit que el punt de partença és la grafia italianitzant de la Filològica (cf. Lamuela 1987, 11). Així el criteri 2 —grafia italiana— és una tautologia.

El 1985, d'altra banda, la situació política no és radicalment diferent d'aquella de la guerra freda. Per això la posició privilegiada de la Filològica no pot sorprendre; l'element nou és que la seva grafia ara és només el punt de partença, que es posa en discussió.

En aquest context, el criteri 2 val també com a un raonament de sentit comú (però el 1921, quan van establir la grafia de la Filològica, la situació era diferent). El sentit comú es manifesta també en el criteri 3 —la reproducció massiva.

Una conseqüència important dels primers criteris és l'exclusió del corrent gràfic que utilitzava el senyal palatal típic per a les llengües eslaves amb escriptura llatina, anomenat en furlà *pipe* 'pipa'. No es pot negar que aquest corrent també és part de la tradició furlana.

Així mateix, cal dir que la grafia amb les pipes és coherent, el que no es pot dir de la grafia de la Filològica. D'altra banda, les pipes compliquen enormement el treball amb aparells electrònics i això contrasta fortament amb el criteri 3 —la reproducció massiva— que és clarament la finalitat primària de tota la codificació (Lamuella 1987, 3).

Doncs, aplicats els primers tres criteris, par satisfer el criteri 4 —la coherència— calia introduir almenys tres nous dígrafs. És justament el que va fer Xavier Lamuella, però la comissió refusa la seva primera proposta i finalment s'introdueixen només dos nous dígrafs: *ts* i *-çs*.

Ens resta el criteri 5 —el diasistema. La majoria de la comissió decideix que la distinció entre els fonemes sibilants palatals i els no palatals no és prou important, i que no cal representar-la. No conec la motivació de la comissió, sé només que aquests fonemes es distingeixen en àrees de muntanya que alguns anomenen marginals (potser perquè conserven la llengua millor que d'altres).

Hom troba una tolerància més gran en el manual de Xavier Lamuella en el nivell de la pronúncia: l'autor dedica molt espai a la transcripció de les variants locals i recomana una lectura més apropiada al costum de cadascú (Lamuella 1987, 14-15).

A nivell morfològic, en el manual es troba també una proposta de codificació de la koiné basada en la gramàtica de Zuan Nazzi (Nazzi Matalon 1977) amb una mirada cap a aquella de Josef Marchet (Marchetti 1952). Per al lèxic, es fa referència al diccionari de Giorgio Faggin (Faggin 1985), publicat amb la contribució de la mateixa Província d'Udin en la grafia amb les pipes.

Quin va ser l'èxit de la codificació proposada en 1987? Encara que la Conselleria de Cultura de la Província d'Udin havia utilitzat totes les arts diplomàtiques del cas, no tothom va acceptar la nova grafia.

Els membres de la comissió havien estat convidats com a persones privades, però realment representaven totes les organitzacions culturals més actives. Igualment, la Filològica —que encara tenia el monopoli regional— i la Clape Culturâl Acuilee (una associació molt activa i productiva, que utilitza l'escriptura amb les pipes) van refusar la grafia.

Una reacció positiva va venir, d'altra banda, de la resta dels furlans, que no creien ni en la folklorització ni en la diferenciació radical envers l'àrea italiana i que, finalment, havien trobat en l'administració de la Província d'Udin una re-

ferència fora de les associacions rivals. D'altra banda, és en aquest període que comencen a escriure en furlà diverses persones, que no ho feien abans, i es veuen experiències culturals no folkloristes ni tampoc provincials que s'expressen en furlà. No és casual que torni després de trenta anys en escena l'obra de Pasolini.

El 1996 la Regió del Friül i Venècia Júlia aprova **la primera llei per al furlà** (Friuli-Venezia Giulia 1996, llei 15). Per al discurs de la codificació hi ha tres novetats interessants. En primer lloc, s'institueix l'Observatori regional sobre la llengua i la cultura furlanes, que també haurà de portar a terme la codificació. Això significa la fi del monopoli de la Filològica.

En segon lloc, la llei vincula els finançaments de les activitats culturals a la utilització de la grafia oficial.

En tercer lloc, es constitueix una comissió per concordar un compromís amb la Filològica sobre la grafia. Efectivament, la Filològica és una de les associacions culturals amb més membres de tot Itàlia i el seu sosteniment era determinant per a la difusió de la forma codificada.

El resultat del compromís va ser un petit cataclisme: la redistribució de l'ús de la lletra zeta i del dígraf *ts* desequilibra greument la coherència del sistema gràfic, que ja abans era un compromís entre la primera proposta de Xavier Lamuela i la línia més conservadora de la majoria de la comissió de 1985.

A més a més, el nou compromís obre la porta a la *cuada*: el lingüista italià Manlio Cortelazzo imposa la introducció de la lletra *cu* —*vevillum Latinitatis*— que ja Jacum Pirone en el segle XIX havia jutjat supèrflua (Pirone 1871, xxix). Naturalment, d'aquesta preciosa lletra no se'n pot fer un gra massa: va ser utilitzada només en uns pocs topònims i noms històrics com Aquilee 'Aqüileia'.

Encara que la realització de totes les activitats previstes per la llei 15 hagi trobat un gran obstacle en la resistència passiva de la burocràcia regional i en la falta de comunicació entre l'Observatori i la població, és veritat que des de la llei 15 la grafia oficial esdevé d'ús general.

Els àmbits d'oposició més forta són, justament, la Càrnia (muntanyencs marginals) i la Clape Culturâl Acuillee. Efectivament, s'ha volgut el compromís amb la nombrosa Filològica, però no s'ha tractat amb el petit col·lectiu de la Clape.

D'altra banda, aquest petit col·lectiu constitueix la principal editorial de novel·les, sobretot traduccions d'autors clàssics estrangers, i de diccionaris (Fantini & Zilli 2002, 39-46). Així, la producció llibretera més important per a la difusió d'una llengua acurada no utilitza la grafia oficial, sinó les pipes.

La qualitat i la rapidesa de la seva producció contrasta amb la multitud d'errors, no només ortogràfics, que caracteritza les lentes publicacions de l'Observatori: el primer manual ortogràfic va sortir en 1999 i tenia una mitjana d'un error per pàgina (Osservatori Regjonâl de Lenghe e de Culture Furlanis 1999).

Un èxit fantàstic per al furlà, però una altra ocasió perduda per a la seva forma codificada, va ser en 1999 la publicació de la traducció de la Bíblia per part de l'Església Catòlica, escrita en una grafia amb les pipes diferent d'aquella de la Clape (AA.DD. 1999). L'Església no necessitava el finançament de la regió.

D'altra banda, l'altra obra important que la va seguir, el leccionari, ja és en l'escriptura oficial (AA.DD. 2001).

Actualment, l'Observatori s'encarrega de la codificació del lèxic. No es tracta de triar quines paraules pertanyen a la koiné: aquí el criteri és que cada paraula de cada dialecte és utilitzable també en la koiné. Es tracta d'ajudar a trobar les expressions per escriure sobre temes fins ara reservats a l'italià.

En el manual ortogràfic de 2002 hi ha també un apèndix per a la formació dels neologismes (Osservatori Regjonâl de Lenghe e de Culture Furlanis 2002, 33-40). El nucli ja havia estat formulat per Xavier Lamuela el 1991 (Lamuela 1991).

Aquest apèndix és utilitzat pel col·lectiu de 20-25 persones que preparen el Gran diccionari bilingüe italià-furlà, basat en el *Grande dizionario italiano dell'uso* de Tullio De Mauro (1999-2000). En veritat, ha estat una sorpresa veure que no s'han tingut en compte les correccions de l'apèndix assenyalades pels col·laboradors —errors que en la contribució de Xavier Lamuela no hi eren— abans de la publicació del manual. El mateix apèndix es troba en la primera part del diccionari que ha sortit: un promptuari de sufixos del llenguatge científic (Cescje & Peressin 2003, 62-66).

Per a la codificació de la morfologia, es preveu de començar al setembre d'enguany amb els estudis per a l'elaboració d'una gramàtica.

De tota manera, és innegable que els treballs d'aquests primers vint anys de legalitat han creat una situació que permet als furlans de fer servir la primera llei italiana per a la tutela de les minories de 1999 (Italia 1999, llei 482) evitant discussions sobre la forma de la llengua a utilitzar.

Referències

- AA.DD. 1999. *La Bibie*. Udin, Bologne.
- AA.DD. 2001. *Lezionari pes domeniis e pes fiestis*. Udin.
- CESCJE, A.; PERESSIN, V. 2003. *Confîs te lenghe furlane*. Udin.
- DE MAURO, T. [diretto da]. 1999-2000. *Grande dizionario italiano dell'uso*. Torino.
- FAGGIN, G. 1985. *Vocabolario della lingua friulana*. Udine.
- FANTINI, S.; ZILLI, L. [a cura di]. 2002. *Clape Culturâl Acvilee trent'anni. Appendice: SFF CCA OLF. Tre capolavori degli esperti dell'OLF. La lenghe di Marchet e la grafie di Faggin. Cuindis agn indenant*. Udine.
- FRIULI-VENEZIA GIULIA, Regione Autonoma. 1996. «Legge regionale 22 marzo 1996, n. 15. Norme per la tutela e la promozione della lingua e della cultura friulane e istituzione del Servizio per le lingue regionali e minoritarie». *Bollettino Ufficiale della Regione Autonoma Friuli - Venezia Giulia*, no. 13 (27.3.1996).

- ITALIA, Repubblica. 1999. «15 dicembre 1999, n. 482. Norme a tutela delle minoranze linguistiche storiche». *Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana*, no. 297 (20.12.1999).
- LAMUELA, X. 1987. *La grafie furlane normalizade*. Pasian di Prât, Udin.
- . 1991. *Su la codificatsion e il completament dal vocabolari furlan*. Udin.
- MARCHETTI, G. 1952. *Lineamenti di grammatica friulana*. Udine.
- NAZZI MATALON, Zu. 1977. *Marilenghe. Gramatiche furlane*. Gurize, Pordenon, Udin.
- OSSERVATORI REGJONÂL DE LENGHE E DE CULTURE FURLANIS. 1999. *La grafie uficiâl de lenghe furlane*. Fiume Veneto (PN).
- . 2002. *La grafie uficiâl de lenghe furlane. Cun La lenghe comune e lis variantis, I criteris gjenerâi di normalizazion dal lessic, La toponomastiche dai paîs furlans*. Pordenon.
- PELLIS, U. 1921. *Norme per la grafia friulana. Secondo le decisioni di massima prese dalla speciale Comissione nominata dalla Società filologica friulana*. Udine.
- PIRONA, G.A. 1871. *Vocabolario friulano dell'abate Jacopo Pirona*. Venezia. per cura di.
- PIRONA, G.A.; CARLETTI, E.; CORGNALI, G.B. 1935. *Il nuovo Pirona. Vocabolario friulano*. Udine.
- VICARIO, F. 1998. *Il quaderno di Odolrico da Cividale. Contributo allo studio del friulano antico*. Udine. a cura di.